

Κώστας Κοσμάτος

Επικ. Καθηγητής Νομικής Σχολής ΔΠΘ

Δίκαιο Ανηλίκων

Θεωρία και Πράξη

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Δίκαιο Ανηλίκων

Θεωρία και Πράξη

Διαθέσιμο και στην:

www.qualex.gr

Δίκαιο Ανηλίκων

Θεωρία και Πράξη

Κώστας Κοσμάτος

Επικ. Καθηγητής Νομικής Σχολής ΔΠΘ

ISBN 978-960-654-149-0

Σύμφωνα με το Ν. 2121/93 για την Πνευματική Ιδιοκτησία απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, η αποθήκευσή του σε βάση δεδομένων, η αναμετάδοσή του σε ηλεκτρονική ή οποιαδήποτε άλλη μορφή και η φωτοανατύπωσή του με οποιοδήποτε τρόπο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

ΔΗΛΩΣΗ ΑΠΟΠΟΙΗΣΗΣ ΕΥΘΥΝΩΝ

Το περιεχόμενο του παρόντος έργου έχει τύχει επιμελούς και αναλυτικής επιστημονικής επεξεργασίας. Ο εκδοτικός οίκος, ο συγγραφέας και όλοι οι συντελεστές του έργου δεν παρέχουν διά του παρόντος νομικές συμβουλές ή παρεμφερείς συμβουλευτικές υπηρεσίες, ουδεμία δε ευθύνη φέρουν για τυχόν ζημία τρίτου λόγω ενέργειας ή παράλειψης που βασίστηκε εν όλω ή εν μέρει στο περιεχόμενο του παρόντος έργου. Επαγγελματικές νομικές συμβουλές θα πρέπει να αναζητηθούν πριν από κάθε νομική ενέργεια, η δε χρήση του παρόντος ή μέρους του δεν ιδρύει σχέση δικηγόρου - πελάτη ή οποιαδήποτε άλλη σχέση μεταξύ του χρήστη και της ΝΟΜΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ, ή του συγγραφέα, ή των λοιπών συντελεστών.

Εκδοτική επιμέλεια: Ερικαίτη Τρύφωνα

Δημιουργία & concept εξωφύλλου: Αλεξάνδρα Μποζιονέλου

Μορφική επιμέλεια: Λάμπρος Μαντζαβίνος

Σελιδοποίηση: Χρύσα Ζαργιαννάκη

Πηγή εξωφύλλου: Shutterstock Image Bank

Παραγωγή: NB Production 09122020M23

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Μαυρομαχάλη 23 | 106 80 | Αθήνα

T 210 3678 800 | F 210 3678 819

www.nb.org | info@nb.org

Member of Europe 100
Επιχειρήσεις

Committed to excellence

Member of
INTERNATIONAL COUNCIL OF MUSIC PUBLISHERS

Law Publishers in Europe

Κώστας Κοσμάτος

Επικ. Καθηγητής Νομικής Σχολής ΔΠΘ

Δίκαιο Ανηλίκων

Θεωρία και Πράξη

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Also available at:

www.qalex.gr

Juvenile Law

Theory and Practice

Kostas Kosmatos

Assistant Professor at Democritus University of Thrace,
School of Law

ISBN 978-960-654-149-0

Abstract: A treatise on the legal treatment of minors as offenders. The author discusses juvenile delinquency, special treatment of juvenile offenders, re-educative and corrective measures, custodial treatment measures, procedural matters (juvenile courts, limited access to juvenile proceedings, etc.), supervisors of juvenile offenders, management and prevention of juvenile delinquency, and the statistical representation of the treatment of juvenile crime. This publication includes annexes comprising the provisions of the Greek Criminal Code on juvenile offenders and legislation on juvenile delinquency.

COPYRIGHT

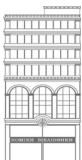
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the prior permission of NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A., or as expressly permitted by law or under the terms agreed with the appropriate reprographic rights organization. Enquiries concerning reproduction which may not be covered by the above should be addressed to NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A. at the address below.

DISCLAIMER

The content of this work is intended for information purposes only and should not be treated as legal advice. The publication is necessarily of a general nature; NOMIKI BIBLIOTHIKI, the author and the contributors make no claim as to the comprehensiveness or accuracy of the information provided; Information is not offered for the purpose of providing individualized legal advice. Professional advice should therefore be sought before any action is undertaken based on this publication. Use of this work does not create an attorney-client or any other relationship between the user and NOMIKI BIBLIOTHIKI, or the author, or the rest of contributors.

NOMIKI BIBLIOTHIKI

23 Mavromichali str. | 106 80 | Athens | Greece

T +30 210 3678 800 | F +30 210 3678 819

www.nb.org | info@nb.org

*Στη μνήμη των αγαπημένων φίλων και συναδέλφων,
της Λέκτορος Αγγελικής Σαρέλη και του Καθηγητή Βασίλη Καρύδη,
αρχικών συνοδοιπόρων μου στη Νομική Σχολή του ΔΠΘ*

Εισαγωγικά

Το βιβλίο αυτό προορίζεται πρωτίστως ως διδακτικό σύγγραμμα για τους φοιτητές και τις φοιτήτριες της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, στα πλαίσια του μαθήματος «Δίκαιο Ανηλίκων».

Βασικό μας μέλημα αποτέλεσε να ασχοληθούμε με την εγκληματικότητα των ανηλίκων σε τρία επίπεδα: α) στην προσέγγισή της υπό το πρίσμα των εγκληματολογικών θεωριών, β) στην ανάλυση του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου στη χώρα μας, αναφορικά με τη μεταχείριση του ανήλικου δράστη και γ) στην παρουσίαση της αντιμετώπισής της από τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου.

Καθοριστικό ρόλο για την έκδοση αυτή αποτέλεσε η πρόσφατη θέσπιση του Ποινικού Κώδικα (Ν 4619/2019) και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (Ν 4620/2019), αλλά και του Ν 4689/2020, οι οποίοι διαμόρφωσαν ένα νέο νομοθετικό status για τον ανήλικο δράστη στη χώρα μας.

Ελπίζουμε η προσπάθεια αυτή να συμβάλει στην ανάπτυξη ενός γόνιμου επιστημονικού διαλόγου για το αντικείμενο του «Δικαίου Ανηλίκων».

Ευχαριστίες οφείλονται στον εκδοτικό οίκο «Νομική Βιβλιοθήκη», που με προθυμία ανέλαβε την παρούσα έκδοση.

Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος 2020

Περιεχόμενα

Εισαγωγικά.....	IX
-----------------	----

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η εγκληματικότητα των ανηλίκων και η αντιμετώπισή της

1. Οι προσεγγίσεις για την εγκληματικότητα των ανηλίκων: από το παρελθόν στο παρόν	
1.1. Εισαγωγικά.....	1
1.2. Οι «κλασικές» και «θετικιστικές» θεωρίες για την ποινή	3
1.3. Οι οργανικές θεωρίες.....	7
1.4. Οι ψυχολογικές και ψυχαναλυτικές θεωρίες.....	9
1.5. Οι κοινωνιολογικές θεωρίες.....	13
1.5.1. Η Οικολογική Σχολή του Σικάγο	13
1.5.2. Η θεωρία της πολιτισμικής σύγκρουσης των κανόνων	14
1.5.3. Η θεωρία των διαφορικών συναναστροφών	16
1.5.4. Η θεωρία της ουδετεροποίησης.....	17
1.5.5. Η θεωρία της ανομίας	18
1.5.6. Οι Θεωρίες για τις υποπολιτισμικές ομάδες	19
1.6. Οι μαρξιστικές προσεγγίσεις	20
1.7. Η κριτική εγκληματολογία	21
1.8. Η εγκληματικότητα και η αντιμετώπισή της στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης	27
2. Πρότυπα απονομής δικαιοσύνης για ανήλικους	
2.1. Το τιμωρητικό πρότυπο	38
2.2. Το αναμορφωτικό/προνοιακό πρότυπο	40
2.3. Το δικαϊκό πρότυπο.....	50
3. Η προστασία των ανηλίκων στο Σύνταγμα και τα Διεθνή Κείμενα	53
3.1. Στο ελληνικό Σύνταγμα	54

3.2. Σε διεθνή κείμενα συμβατικού χαρακτήρα	56
3.2.1. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου	56
3.2.2. Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού	57
3.2.3. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών	59
3.2.4. Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα	59
3.2.5. Το Προαιρετικό Πρωτόκολλο της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού σε σχέση με την ανάμιξη παιδιών σε ένοπλη σύρραξη.....	60
3.2.6. Η Διεθνής Σύμβαση Εργασίας Νο. 182	60
3.2.7. Διεθνή κείμενα συμβατικού χαρακτήρα με άξονα την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης.....	62
3.2.8. Το Προαιρετικό Πρωτόκολλο της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού σε σχέση με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία	62
3.2.9. Η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης.....	63
3.2.10. Η Οδηγία 2011/93/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και η Απόφαση-πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 22ας Δεκεμβρίου 2003 «για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας»	64
3.2.11. Η Οδηγία (ΕΕ) 2016/800 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11ης Μαΐου 2016 σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών	65
3.3. Σε διεθνή κείμενα μη συμβατικού χαρακτήρα	65
3.3.1. Οι «ελάχιστοι ή στοιχειώδεις κανόνες για την απονομή δικαιοσύνης σε ανηλίκους του ΟΗΕ»	66
3.3.2. Οι «κατευθυντήριες γραμμές για την πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων»	67
3.3.3. Οι «κανόνες για την προστασία των ανήλικων που έχουν στερηθεί την ελευθερία τους»	67
3.3.4. Κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης.....	69

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ισχύουσα ποινική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα

4. Η ιδιαίτερη μεταχείριση των ανηλίκων δραστών στην ποινική δίκη

4.1. Σύντομη ιστορική αναδρομή.....	71
-------------------------------------	----

4.2. Ισχύον δίκαιο: οι προβλέψεις του νέου Ποινικού Κώδικα (Ν 4619/2019) για τους ανηλίκους - Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	74
4.3. Οι βασικές αρχές για τη μεταχείριση των ανηλίκων δραστών	76
4.4. Οι ιδιαιτερότητες της δίκης των ανηλίκων	78
4.5. Το πλάσμα δικαίου του άρθρου 18 ΠΚ.....	79
4.6. Ηλικιακή διάκριση των ανηλίκων.....	80
4.6.1. Ανήλικοι ποινικά αδιάφοροι (άρθρο 121 παρ. 1 ΠΚ)	81
4.6.2. Ανήλικοι ποινικά ανεύθυνοι (άρθρο 126 παρ. 1 ΠΚ).....	82
4.6.3. Ανήλικοι ποινικά υπεύθυνοι (άρθρα 126 παρ. 2 και 127 ΠΚ).....	83
5. Αναμορφωτικά μέτρα (άρθρο 122 ΠΚ)	
5.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	84
5.2. Τα προβλεπόμενα αναμορφωτικά μέτρα στον Ποινικό Κώδικα.....	88
5.2.1. Η επίπληξη του ανηλίκου.....	88
5.2.2. Η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στους γονείς ή στους επιτρόπους του	89
5.2.3. Η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου σε ανάδοχη οικογένεια	90
5.2.4. Η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρίες ή σε ιδρύματα ανηλίκων ή σε επιμελητές ανηλίκων	92
5.2.5. Η συνδιαλλαγή μεταξύ ανηλίκου δράστη και θύματος για έκφραση συγγνώμης και εν γένει για εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης.....	95
5.2.6. Η αποζημίωση του θύματος ή η κατ' άλλον τρόπο άρση ή μείωση των συνεπειών της πράξης από τον ανήλικο	102
5.2.7. Η παρακολούθηση από τον ανήλικο κοινωνικών και ψυχολογικών προγραμμάτων σε κρατικούς, δημοτικούς, κοινοτικούς ή ιδιωτικούς φορείς	104
5.2.8. Η φοίτηση του ανηλίκου σε σχολές επαγγελματικής ή άλλης εκπαίδευσης ή κατάρτισης	105
5.2.9. Η παρακολούθηση από τον ανήλικο ειδικών προγραμμάτων κυκλοφοριακής αγωγής	106
5.2.10. Η παροχή κοινωφελούς εργασίας από τον ανήλικο.....	107
5.2.11. Η ανάθεση της επιμέλειας και επιτήρησης του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρίες ή σε επιμελητές ανηλίκων	113
5.2.12. Η τοποθέτηση του ανηλίκου σε κατάλληλο κρατικό, δημοτικό, κοινοτικό ή ιδιωτικό ίδρυμα αγωγής.....	114
5.3. Πρόσθετα αναμορφωτικά μέτρα	118
5.4. Η διάρκεια και η λήξη των αναμορφωτικών μέτρων	120

5.5. Μεταβολή - Αντικατάσταση και άρση των αναμορφωτικών μέτρων	121
5.5.1. Αντικατάσταση των αναμορφωτικών μέτρων	121
5.5.2. Άρση των αναμορφωτικών μέτρων	123
5.6. Επιβολή αναμορφωτικών μέτρων ως περιοριστικών όρων στην προδικασία	124
6. Θεραπευτικά μέτρα (άρθρο 123 ΠΚ)	
6.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις - Προϋποθέσεις επιβολής	124
6.2. Διάγνωση.....	127
6.3. Πολλαπλά θεραπευτικά μέτρα	132
6.4. Η διάρκεια και η λήξη των θεραπευτικών μέτρων.....	132
6.5. Αντικατάσταση και άρση των θεραπευτικών μέτρων	133
6.5.1. Αντικατάσταση των θεραπευτικών μέτρων	133
6.5.2. Άρση των θεραπευτικών μέτρων	133
7. Περιορισμός σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων	
7.1. Η ρύθμιση του άρθρου 127 ΠΚ - Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	134
7.2. Η προϊσχύσασα νομοθεσία για τον περιορισμό σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων	135
7.3. Ισχύον δίκαιο. Προϋποθέσεις επιβολής του περιορισμού σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων	140
7.3.1. Η ηλικία του δράστη.....	141
7.3.2. Το είδος του εγκλήματος που τελέστηκε	141
7.3.3. Κρίση για την αναγκαιότητα επιβολής του περιορισμού σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων	144
7.4. Ειδική αιτιολογία για την επιβολή του περιορισμού σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων	145
7.5. Ο περιορισμός σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων ως ποινή με ειδικά χαρακτηριστικά.....	147
7.6. Η διάρκεια του περιορισμού σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων	147
7.7. Η επιμέτρηση του περιορισμού σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων	151
7.8. Συρροή μετά την επιβολή περιορισμού σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων.....	156
7.9. Εκδίκαση πράξης ανηλίκου μετά την ενηλικίωσή του	159
7.10. Έναρξη της εκτέλεσης της απόφασης μετά την ενηλικίωση.....	161
7.11. Η έκτιση του περιορισμού σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων	162
7.12. Η κατ' οίκον έκτιση της ποινής (άρθρο 128 παρ. 1 ΠΚ)	182

7.13. Αντικατάσταση του περιορισμού σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων με παροχή κοινωφελούς εργασίας (άρθρο 128 παρ. 2 ΠΚ)	186
7.14. Απόλυση υπό όρο (άρθρο 129 ΠΚ)	187
7.15. Απόλυση υπό τον όρο του κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική επιτήρηση (άρθρο 129 Α ΠΚ).....	195
7.16. Τελικές παρατηρήσεις	197
8. Νεαροί ενήλικες (άρθρο 133 ΠΚ).....	204
9. Δικονομικά ζητήματα	210
9.1. Ειδική δικαιοδοσία.....	210
9.2. Συγκρότηση δικαστηρίων ανηλίκων	212
9.2.1. Ειδικός δικαστής ανηλίκων.....	212
9.2.2. Ειδικός ανακριτής ανηλίκων	214
9.2.3. Ειδικός εισαγγελέας ανηλίκων.....	214
9.3. Αρμοδιότητα δικαστηρίων ανηλίκων.....	215
9.3.1.Υλική αρμοδιότητα	215
9.3.2. Αρμοδιότητα σε περίπτωση συμμετοχής και συνάφειας	218
9.4. Ζητήματα που ανακύπτουν στην προδικασία	221
9.4.1. Η αποχή από την ποινική δίωξη (άρθρο 46 ΚΠΔ)	221
9.4.2. Ανάκριση	222
9.4.2.1. Παραγγελία για ανάκριση.....	222
9.4.2.2. Η ατομική αξιολόγηση του ανηλίκου	223
9.4.2.3. Ο τρόπος εξέτασης του κατηγορουμένου ανηλίκου.....	226
9.4.3. Μέτρα δικονομικού καταναγκασμού: Προσωρινή κράτηση - περιοριστικοί όροι	227
9.4.3.1. Προσωρινή κράτηση.....	227
9.4.3.2. Περιοριστικοί όροι	230
9.4.4. Περάτωση ανάκρισης - Παραπομπή στο ακροατήριο.....	232
9.4.5. Ποινική διαπραγμάτευση - Ποινική συνδιαλλαγή	234
9.4.6. Τα δικαιώματα του ανηλίκου στην προδικασία	234
9.5. Ζητήματα που ανακύπτουν κατά τη διαδικασία στο ακροατήριο	239
9.5.1. Μη δημοσιότητα της δίκης.....	239
9.5.2. Συνήγορος υπεράσπισης.....	240
9.5.3. Απαγόρευση της αυτόφωρης διαδικασίας	242
9.5.4. Δικαστικά έξοδα	242

9.6. Ένδικα μέσα	242
9.7. Ποινικό μητρώο	245
9.8. Δεδικασμένο	246
9.9. Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης κατά ανηλίκου	246
10. Επιμελητές ανηλίκων	247

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η εγκληματικότητα των ανηλίκων στην Ελλάδα

11. Η «μεταφορά» των αρμοδιοτήτων που αφορούν τον ανήλικο δράστη στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη.....	255
12. Διαχείριση και πρόληψη της εγκληματικότητας των ανηλίκων: Το ισχύον θεσμικό πλαίσιο	260
12.1. Κεντρικές διοικητικές δομές στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη	260
12.2. Η πρόληψη.....	262
12.2.1. Διατάξεις που αφορούν στη δομή και τις δράσεις του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη.....	263
12.2.2. Διατάξεις που αφορούν στη δομή και τις δράσεις της Ελληνικής Αστυνομίας	265
12.2.3. Τοπική αυτοδιοίκηση: Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Εγκληματικότητας	268
13. Η στατιστική απεικόνιση της αντιμετώπισης της εγκληματικότητας των ανηλίκων στην Ελλάδα.....	269
13.1. Η εγκληματικότητα και η ανάγνωσή της	269
13.2. Η εγκληματικότητα των ανηλίκων στην Ελλάδα: δήλη, δικαστικά διαπιστούμενη και σωφρονιστική στατιστική.....	276
13.2.1. Δήλη εγκληματικότητα.....	277
13.2.2. Δικαστικά διαπιστούμενη εγκληματικότητα	290
13.2.3. Σωφρονιστική στατιστική	298
Βιβλιογραφία	303

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

I. Ποινικός Κώδικας (Ν 4619/2019)	341
II. Έκθεση Επίσκεψης - Αυτοψίας Συνηγόρου του Πολίτη στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Κορίνθου	351
III. ΥΑ 62367/2005 (ΦΕΚ Β΄ 889) «Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων»	371
IV. Ν 4689/2020 (ΦΕΚ Α΄ 103/27.5.2020) «Ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία των Οδηγιών (ΕΕ) 2016/800, 2017/1371, 2017/541, 2016/1919, 2014/57/ΕΕ, κύρωση του Μνημονίου Διοικητικής Συνεργασίας μεταξύ του Υπουργείου Δικαιοσύνης της Ελληνικής Δημοκρατίας και του Υπουργείου Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξεως της Κυπριακής Δημοκρατίας, τροποποιήσεις του Ν 3663/2008 (Α΄ 99) προς εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) 2018/1727 και άλλες διατάξεις»	431
V. ΚΥΑ 73461/2017 (ΦΕΚ Β΄ 3647/16.10.2017) «Πλαίσιο εφαρμογής του αναμορφωτικού μέτρου της παροχής κοινωφελούς εργασίας ανηλίκων και πίνακας φορέων που συμμετέχουν στην εφαρμογή του μέτρου»	447
Αλφαβητικό ευρετήριο	455

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η εγκληματικότητα των ανηλίκων και η αντιμετώπισή της

1. Οι προσεγγίσεις για την εγκληματικότητα των ανηλίκων: από το παρελθόν στο παρόν

1.1. Εισαγωγικά

Η ανήλικη εγκληματικότητα και ιδιαίτερα η μεταχείριση του ανηλίκου που παραβαίνει τον ποινικό νόμο βρίσκεται σταθερά σε διεθνές επίπεδο στο επίκεντρο του κοινωνικού ενδιαφέροντος. Είναι χαρακτηριστική η εισαγωγή που περιλαμβάνεται στην 2006/C 110/13 Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα «Η πρόληψη της νεανικής εγκληματικότητας, οι τρόποι αντιμετώπισής της και ο ρόλος της δικαιοσύνης των ανηλίκων στην Ευρωπαϊκή Ένωση», στην οποία σημειώνονται τα εξής: *«Η εγκληματικότητα των νέων είναι σήμερα ένα από τα φαινόμενα που απασχολούν όλο και περισσότερο τις ευρωπαϊκές κοινωνίες και αποτελεί, από τον περασμένο αιώνα, ένα από τα εγκληματολογικά προβλήματα που υφίστανται διεθνώς συνεχή παρατήρηση. Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι οι συμπεριφορές των νέων συχνά αποκτούν μεγαλύτερη κοινωνική σημασία από τις συμπεριφορές των ενηλίκων, ιδίως εάν είναι αρνητικές, και έτσι δημιουργείται μια ιδιαίτερα αρνητική κοινωνική αντίληψη για τους ανήλικους παραβάτες. Είναι επίσης σκόπιμο να επισημανθεί ότι στις περισσότερες περιπτώσεις τα θύματα της νεανικής εγκληματικότητας είναι οι ίδιοι οι νέοι. Η σημασία αυτή που αποδίδει η ευρωπαϊκή κοινωνία στο φαινόμενο της νεανικής εγκληματικότητας επιβάλλει να αναπτυχθούν αποτελεσματικές απαντήσεις, οι οποίες θα πρέπει να οικοδομηθούν κυρίως γύρω από τρεις πυλώνες ή γραμμές δράσης: πρόληψη, ποινικά/παιδαγωγικά μέτρα και κοινωνική επανένταξη ενσωμάτωση των ανήλικων και των νεαρών παραβατών»¹.*

Αντίστοιχο ενδιαφέρον και με τέτοια έμφαση, πάντως, δεν φαίνεται ότι επιδείχθηκε διαχρονικά. Μέχρι και την εποχή του Διαφωτισμού η μεταχείριση των ανηλίκων δεν διέφερε ουσιαστικά από αυτήν των ενηλίκων, ούτε θεσπίστηκε ιδιαίτερο σύστημα απονομής δικαιοσύνης για ανήλικους. Το ζήτημα της εγκληματικότητας των ανηλίκων αυτοτελώς απασχόλησε ουσιαστικά την εγκληματολογική σκέψη τον 19^ο αιώνα, μέσα από τις αντιλήψεις και θέσεις που εκφράστηκαν στα πλαίσια του θετικισμού. Από τότε και έπειτα, οι προσεγγίσεις για την αιτιολογία του εγκλήματος εντάσσουν στο ερευνητικό τους πεδίο -διακριτά πλέον- και την

1. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης C 110/75 της 9.5.2006.

εγκληματικότητα των ανηλίκων. Άλλωστε, η διαχείριση της συνολικής εγκληματικότητας δεν θα μπορούσε να μην περιλάβει -ως προτεραιότητά της- τον ανήλικο, ο οποίος αποτελεί «το μέλλον» της κοινωνίας.

Η εξέταση της εγκληματικότητας των ανηλίκων και η διαχείρισή της, ως διακριτά μεγέθη από αυτά των ενηλίκων, συνδέονται άμεσα, όπως εύστοχα υπογραμμίζεται², με τις ιστορικές, πολιτικές και πολιτισμικές συγκυρίες της εποχής της εκβιομηχάνισης: η μετακίνηση μεγάλου μέρους του πληθυσμού από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα δημιούργησε ένα δυσανάλογα μεγάλο εργατικό δυναμικό που μεγάλο μέρος του πληττόταν από την ανεργία και τη φτώχεια. Οι συνθήκες αυτές συνέβαλαν ώστε (ιδίως) οι πολυάριθμοι φτωχοί ανήλικοι της εποχής να συνδεθούν με την επαιτεία, την αλητεία και τη διάπραξη μικροκλοπών, με αποτέλεσμα να αποτελούν έναν δημόσιο ορατό κίνδυνο, ικανό να διασαλεύσει την κοινωνική ειρήνη. Με τον τρόπο αυτό οι ανήλικοι περιλήφθηκαν στον κατάλογο των «επικίνδυνων ομάδων»³. Αυτή η παρατήρηση φαίνεται ότι αποτελεί κατά βάση την αφετηρία του οργανωμένου ενδιαφέροντος για την ενασχόληση με την εγκληματικότητα των ανηλίκων κατά την εποχή εκείνη. Η αποκατάσταση της τάξης και της ασφάλειας από τον κίνδυνο διάρρηξης της κοινωνικής συνοχής εκ μέρους της «επικίνδυνης ομάδας» απαιτούσε τη δραστηκή ενεργοποίηση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, προκειμένου να περιοριστεί και να αντιμετωπιστεί ο νέος κίνδυνος. Υπό τα δεδομένα αυτά η αντιμετώπιση της νεανικής εγκληματικότητας έλαβε χαρακτηριστικά είτε πρόληψης για τους «παραστρατημένους» ανηλίκους, με προνοιακό προσανατολισμό⁴, είτε καταστολής. Έτσι, την εποχή εκείνη δημιουργούνται τα πρώτα άσυλα και ορφανοτροφεία⁵ στο πλαίσιο της ηθικής αναμόρφωσης των παιδιών. Στη συνέχεια ο έλεγχος αυτός θα λάβει εντονότερα στοιχεία άτυπου κοινωνικού ελέγχου, κυρίως μέσω της θέσπισης του υποχρεωτικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης.

Από τότε μέχρι σήμερα οι έρευνες (σε ποσοτικό και ποιοτικό επίπεδο) για την εγκληματικότητα των ανηλίκων αυξάνουν και δίκαια υποστηρίζεται ότι η κοινωνική αυτή ομάδα αποτελεί προνομιακό⁶ ερευνητικό πεδίο σε όλο το φάσμα των κοινωνικών επιστημών.

Στο πέρασμα των χρόνων εκφράστηκαν διάφορες θεωρίες που προσπάθησαν να προσεγγίσουν την αιτιολογία της εγκληματικότητας και να απαντήσουν στο ειδικότερο ερώτημα «γιατί οι ανήλικοι εγκληματούν», προκειμένου να προτείνουν,

-
2. Βλ. διεξοδικά *Ε. Αβδελά*, «Νέοι εν κινδύνω»: επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο, εκδ. Πόλις Αθήνα 2013, σελ. 58 επ.
 3. Βλ. αναλυτικά *Μ. Γασπαρινάτου*, Νεανική Παραβατικότητα & Αντεγκληματική Πολιτική, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020, σελ. 18 επ.
 4. Γνωστό έχει παραμείνει το «κίνημα των παιδοσωστών» (Child Savers), βλ. αναλυτικά σε *Α. Platt*, *The Child Savers; the Invention of Delinquency*, University of Chicago, Chicago 1969. Βλ. αντιστοιχίες στην Ελλάδα σε *Ε. Αβδελά*, «Νέοι εν κινδύνω», 2013, ό.π.
 5. Πρβλ. *Χ. Δημόπουλο* σε *Χ. Δημόπουλου / Κ. Κοσμάτου*, *Δίκαιο Ανηλίκων*. Θεωρία και πράξη, 3η έκδοση, Αθήνα 2017, σελ. 16 επ.
 6. Βλ. σχετικά *Α. Πιτσελά*, *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, 3^η έκδοση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2013, σελ. 539 επ.

στη συνέχεια, τις ενδεδειγμένες λύσεις αντεγκληματικής πολιτικής για την κατηγορία αυτή.

Στην παρούσα (εισαγωγική) ενότητα θα προσπαθήσουμε να περιγράψουμε με συνοπτικότητα τις βασικές θέσεις που διατυπώθηκαν σχετικά με το έγκλημα, τον εγκληματία και την εγκληματικότητα, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο πεδίο της εγκληματικότητας των ανηλίκων.

1.2. Οι «κλασικές» και «θετικιστικές» θεωρίες για την ποινή

Στο σύγχρονο ποινικό δίκαιο ευρέως αποδεκτή γίνεται η θέση ότι ο βασικός σκοπός της ποινής είναι η προστασία των εννόμων αγαθών και η διασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης. Ο σκοπός αυτός λαμβάνει σε κάθε ιστορική περίοδο ξεχωριστά χαρακτηριστικά, τα οποία είναι επηρεασμένα από τις εκάστοτε ιστορικές, πολιτικές και φιλοσοφικές συνθήκες που επικρατούν⁷. Οι θέσεις που ακόμα και στις μέρες μας φαίνεται να έχουν απήχηση, οι οποίες γεννήθηκαν μέσα στα πλαίσια του Διαφωτισμού, δημιούργησαν τις λεγόμενες «κλασικές» και «θετικιστικές» θεωρίες για την ποινή. Το ιστορικό και φιλοσοφικό περίγραμμα των Διαφωτιστών επηρέασε τόσο το ζήτημα των νομικών εγγυήσεων της ποινικής διαδικασίας, τα δικαιώματα του κατηγορουμένου, τα είδη των προβλεπόμενων ποινών και τους τρόπους έκτισής τους.

Σε γενικές γραμμές, οι κλασικές αντιλήψεις για την ποινή θεμελιώθηκαν στη βάση ενός ανθρωπιστικού προσανατολισμού του ποινικού συστήματος, με θέσεις που αμφισβήτησαν την αναγκαιότητα και την αποτελεσματικότητα της θανατικής ποινής⁸, που τάχθηκαν υπέρ ενός συστήματος ποινών που να επιτρέπει τη δίκαιη και ανάλογη τιμωρία του ατόμου που παραβίασε τον ποινικό νόμο, έτσι ώστε να αντιστοιχεί η βαρύτητα της ποινής στη βαρύτητα του εγκλήματος.

Αντίστοιχα, οι θετικιστικές απόψεις, οι οποίες εστίασαν το ενδιαφέρον τους από το έγκλημα στον εγκληματία, αντιμετωπίζουν την ποινή ως μέσο για την αναμόρφωση και βελτίωση του εγκληματία. Υπό την παραδοχή ότι ο πυρήνας της «νοσηρότητας» του εγκλήματος είναι η αναζήτηση των αιτίων του, ερευνώντας την προσωπικότητα του εγκληματία, λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα που οδηγούν στη «θεραπεία» του και στην αποτροπή της υποτροπής του.

Η Κλασική Σχολή⁹ αποτελεί καρπό της επίδρασης των ιδεών των Διαφωτιστών (Cesare Beccaria, 1738-1794, Jeremy Bentham 1748-1832) για ανθρωπίνη μεταχείριση των εγκληματιών και πάντως επηρεάζεται από τις ιστορικές και πολιτικές αλλαγές που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη.

7. Βλ. διεξοδικά Ν. Κουράκη, Ποινική καταστολή, 5η έκδοση, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2009.

8. Πρβλ. C. Beccaria, Περί εγκλημάτων και ποινών, μετάφραση Α.Κοραή, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1998.

9. Βλ. σχετικά Χ. Δημόπουλο σε Χ. Δημόπουλου / Κ. Κοσμάτου, Δίκαιο Ανηλίκων, 2017, ό.π., σελ. 14 επ.

Η μέχρι τότε ποινική διαδικασία είχε έντονα χαρακτηριστικά αυθαιρεσίας (μέσω του απόλυτου δικαιώματος του Μονάρχη), με βασανισμούς των εγκληματιών για την απόσπαση της ομολογίας τους και επιβολή απάνθρωπων ποινών, η εκτέλεση των οποίων αποτελούσε δημόσιο θέαμα: με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η επιβεβαίωση της αδιαφιλονίκητης εξουσία του Μονάρχη. Η θέση, λοιπόν, ότι το έγκλημα αποτελεί ουσιαστικά πράξη που στρέφεται κατά του Μονάρχη, με την άνοδο της αστικής τάξης, μεταβάλλεται σε πράξη που πλήττει τα κοινωνικά αγαθά και κατ' επέκταση όλους τους πολίτες. Έτσι, η απάντηση στο έγκλημα από την οργανωμένη κοινωνία δεν μπορεί να έχει απάνθρωπα χαρακτηριστικά: η παραβίαση των κανόνων που έχουν θεσπιστεί για το καλό όλων των πολιτών θα πρέπει να προβλέπει μια δίκαιη διαδικασία με σαφείς κανόνες και αντίστοιχη μεταχείριση με ανθρώπινο προσανατολισμό.

Οι Διαφωτιστές¹⁰, λοιπόν, πρότειναν αλλαγές που οδήγησαν ιστορικά στη θεμελίωση του τεκμηρίου της αθωότητας, στην ύπαρξη μιας δικαιοκρατικής διαδικασίας με εγγυήσεις για τον κατηγορούμενο, επηρεάζοντας, περαιτέρω, καταλυτικά το είδος των επιβαλλόμενων ποινών και την εκτέλεσή τους: από τη θανατική ποινή και τις σωματικές ποινές μεταβαίνουμε στις στερητικές της ελευθερίας ποινές. Βασικό επίσης χαρακτηριστικό αποτέλεσε η θεμελίωση της αρχής της αναλογικότητας, δηλαδή η αναλογία της βαρύτητας του εγκλήματος που τελέστηκε με την βαρύτητα της ποινής που επιλέγεται να επιβληθεί. Ουσιαστικά με τον τρόπο αυτό έχουμε μια πρώτη μετάβαση στο Κράτος Δικαίου, που διέπεται από νόμους, οι οποίοι δεσμεύουν εξίσου τους πολίτες και την κρατική εξουσία, εφαρμόζονται αμερόληπτα προς όλες τις κατευθύνσεις και αποσκοπούν πρώτιστα στην προστασία του πολίτη από την κρατική αυθαιρεσία¹¹.

Το άτομο, λοιπόν, αναγνωρίζεται ως υποκείμενο δικαίου (δηλαδή φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων), συνεπώς η κρατική εξουσία θα πρέπει να προβλέπει διαδικασίες για την τυποποίηση του εγκλήματος και τη δίκαιη τιμώρηση του δράστη, διασφαλίζοντας δικαιώματα και ελευθερίες, με εγγυητή το Κράτος: με τον τρόπο αυτό ο παραβάτης του ποινικού νόμου (με εξαίρεση τους διανοητικά άρρωστους και τα παιδιά) θεωρείται ότι, έχοντας ελεύθερη βούληση, είναι υπεύθυνος για τις πράξεις του. Έτσι, η Κλασική Σχολή έδωσε έμφαση όχι στον εγκληματία, αλλά στην εγκληματική πράξη που διέπραξε και στη δίκαιη και ανάλογη τιμωρία του, με στόχο την αποτροπή του, μέσω της λειτουργίας της απειλούμενης ποινής. Έτσι και στο ζήτημα των ανηλίκων δραστών, η ιδιαιτερότητα της μεταχείρισής τους έγκειται μόνο στην δυνατότητα αναγνώρισης του «μειωμένου καταλογισμού»¹².

10. Πρβλ. Δ. Κιούπη, Η επίδραση του Διαφωτισμού στο Ποινικό Δίκαιο, σε Λ. Κοτσαλή / Δ. Κιούπη (επιμέλεια), Ιστορία του Ποινικού Δικαίου και των Ποινικών Θεσμών, εκδ. Αντ. Σάκκουλα Αθήνα 2007, σελ. 91 επ.

11. Βλ. σχετικά Δ. Τσάτσου, Συνταγματικό Δίκαιο, γ' έκδοση, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1985, σελ. 254-261.

12. Βλ. αναλυτικά Ρ. Μπενβενίστε, Η ποινική καταστολή της νεανικής εγκληματικότητας τον 19ο αιώνα (1833-1911), εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1994.

Η Ιταλική Θετική Σχολή αντέστρεψε την παραπάνω προσέγγιση και μετέθεσε το κέντρο βάρους από το έγκλημα στον εγκληματία, ενώ περαιτέρω, προσπάθησε να διερευνήσει τα αίτια που τον οδήγησαν στην εγκληματική πράξη. Σε αντίστιξη με όσα αναφέρθηκαν κατά τις θέσεις της κλασσικής σχολής, θεωρήθηκε ότι η εγκληματική συμπεριφορά δεν εξαρτάται από την ελεύθερη βούληση του δράστη, αλλά επηρεάζεται από μια σειρά παράγοντες οι οποίοι (συν)λειτουργούν έξω από τον έλεγχό του.

Για τη θετικιστική προσέγγιση η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι προβλέψιμη και ως αποτέλεσμα αιτιακών σχέσεων μπορεί να μελετηθεί και να εξηγηθεί. Περαιτέρω, βασική θέση αποτέλεσε ότι η συμπεριφορά των εγκληματιών είναι διαφορετική από αυτή των μη εγκληματιών, άρα μπορεί να εντοπισθεί. Η βαρύτητα, λοιπόν, μετατοπίζεται στη μελέτη των αιτιών που οδήγησαν στο έγκλημα και στη βελτίωση του εγκληματία με την κατάλληλη μεταχείρισή του. Με τον τρόπο αυτό, στο κέντρο του εγκληματολογικού ενδιαφέροντος αναπτύχθηκε η έννοια της αιτιότητας του εγκλήματος (γιατί;), με ερμηνευτικές προσεγγίσεις είτε στο βιολογικό, είτε στο ψυχολογικό, είτε στο κοινωνιολογικό επίπεδο. Αυτή η μετάβαση ουσιαστικά πηγάζει από την αντίληψη για την «ιδιαιτερότητα» του εγκληματία και οδηγεί στην ισοδυναμία εγκληματία = επικίνδυνου¹³ ή εγκληματία = ψυχικά ασθενή = επικίνδυνου¹⁴. Η «ορθή», ωστόσο, αντιμετώπιση του εγκληματία προϋποθέτει την

13. Από την ελληνική βιβλιογραφία βλ. διεξοδικά *Μ. Γασπαρινάτου*, Επικινδυνότητα. Η διαδρομή μιας «Επικίνδυνης» Κατασκευής, εκδ. Τόπος, Αθήνα 2020, *Α. Χουλιάρα*, Εξέλιξη και διαχρονική λειτουργία της έννοιας της επικινδυνότητας του δράστη στις ποινικές επιστήμες», σε Β. Αρτινοπούλου / Σ. Βιδάλη / Σ. Γεωργούλα / Ό. Θεμελή / Ν. Κουλούρη / Γ. Παπανικολάου (επιμέλεια), Πρακτικά ΕΕΜΕΚΕ, 2018, ό.π., σελ.145 επ., *Γ. Γιαννούλη*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2017, *Χ. Δημόπουλου*, Εισηγήσεις Εγκληματολογίας, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008, ό.π., σελ. 308 επ., *Ε. Φυτράκη*, Από τον επικίνδυνο στο μέσο συντελεστή ανθρωπο: Μυθολογία και εμπειρισμός στο (ποινικό) δίκαιο, σε Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, τόμος II, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 685 επ., *Γ. Νικολόπουλου*, Επικρίσεις και αντιστάσεις γύρω από την έννοια της επικινδυνότητας: από το θετικιστικό παράδειγμα στις θεωρίες διακινδύνευσης, σε Α.Μαγγανά (επιμέλεια), Δικαιώματα του Ανθρώπου-Εγκλημα-Αντεγκληματική πολιτική. Τιμητικός τόμος για την Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, τ. Β΄, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη-Bruylant, Αθήνα-Βρυξέλλες 2003, σελ. 951 επ., *Ν. Λίβου*, Προγνωστικές αποφάσεις στο Ποινικό Δίκαιο», Ποινχρον 2002, σελ. 1008 επ., *Χ. Δημόπουλου*, Η προεγκληματική επικινδυνότητα και τα μέτρα για την αντιμετώπισή της, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1988, *Σ. Αλεξιάδη*, Η επικινδυνότητα του εγκληματία: Ένα στοιχείο πλαστό, σε Μνήμη Χωραφά, Γάφου, Γαρδίκια, τ. Β΄, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1986, σελ. 131 επ., *Γ. Πανούση*, Η επικινδυνότητα, ΝοΒ, 1978, σσ. 776 επ., *Ν. Κουράκη*, Περί της εννοίας του επικινδύνου εις την δημοσίαν τάξιν, Ποινική Επιθεώρισις 1970, σελ. 783 επ.
14. Βλ. αναλυτικά *Μ. Foucault*, Η Ιστορία της Τρέλας, μετάφραση Γ. Αμπατζόγλου, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα χχρ. Από την ελληνική βιβλιογραφία βλ. σχετικά *Π. Σακκελαρόπουλου / Μ. Λειβαδίτη*, Επικινδυνότητα και Κοινωνική Ψυχιατρική, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1990, *Κ. Κοσμάτου*, Η διάρκεια του εγκλεισμού σε ψυχιατρικό κατάστημα κατά το άρθρο 70 του Ποινικού Κώδικα, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1988, σελ. 99 επ., *Φ. Τσαλίκουλου*, Ο μύθος του επικίνδυνου ψυχασθενή, εκδ. Παπαζήση Αθήνα 1987, σελ. 21 επ.

πλήρη γνώση¹⁵ για τον εγκληματία: η συνεχής παρατήρηση και η μελέτη της προσωπικότητάς του, σε συνδυασμό με τα αίτια που τον οδήγησαν στο έγκλημα αποτελούν θεμέλιο λίθο για τους ιταλούς θετικιστές. Σημειώνεται ότι για την ανάγκη παρατήρησης και μελέτης του εγκληματία προσανατολίστηκαν στην μεταχείρισή του και άλλες επιστήμες, όπως η στατιστική ανάλυση και η ψυχιατρική. Τον ρόλο δε του «παρατηρητηρίου» ανέλαβαν δομές με βασικό χαρακτηριστικό τους την στέρηση της ελευθερίας, όπως είναι οι φυλακές¹⁶ και τα ψυχιατρικά ιδρύματα¹⁷.

Ιστορικά μπορεί να παρατηρήσει κανείς ότι η στάση της κοινότητας απέναντι στο διαφορετικό, στο ξένο, στο μη «φυσιολογικό», στο «ανώμαλο», στο «αποκλίνον» είναι αμυντική, αρνητική έως και εχθρική. Η Κοινότητα σκιαγραφώντας κάθε εποχή τον «μέσο κοινωνικό τύπο» τείνει να διαχωρίσει και να περιθωριοποιήσει όποια κατάσταση την διαφοροποιεί. Δημιουργώντας τον φόβο δείχνει να εξασφαλίζει την κατοχύρωση των υπολοίπων, αλλά αυξάνει την αλληλεγγύη της κοινωνικής ομάδας απέναντι στο «άλλο». Η συντήρηση των στερεοτύπων του «στυγερού δολοφόνου», του «αδίστακτου ληστή», του «επικίνδυνου βιαστή» έχει πολλαπλό περιεχόμενο και αποτέλεσμα: κατασκευάζει στο κοινωνικό σύνολο παραστάσεις προσώπων που ισοδυναμούν πάντοτε με το στερεότυπο, πείθοντας παράλληλα ότι η θέση που τους αρμόζει βρίσκεται πάντοτε εκτός των κόλπων της. Παράλληλα μέσα από αυτή την διαδικασία το πρόσωπο της ομάδας με το στερεότυπο βιώνει τον ρόλο που του δόθηκε, της απομόνωσης δηλαδή, χωρίς περιθώρια αντίδρασης.

Μια αρχική προσέγγιση των παραπάνω θέσεων ήταν η θεωρία του Lombroso για τον «εγκληματία άνθρωπο»¹⁸, τον οποίο ορίζει ως ένα κατώτερο είδος και ιδιαίτερο «εγκληματικό τύπο», χωρίς ομαλή βιολογική εξέλιξη. Οι απόψεις αυτές στην ιστορική τους διαδρομή θα συνδέσουν το έγκλημα με την ψυχική ασθένεια και θα θέσουν τη διεπιστημονική έρευνα ως βάση για την πολυπαραγοντική ερμηνεία του εγκλήματος¹⁹.

Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκαν απόψεις για την μεταχείριση του εγκληματία και επιχειρήθηκαν μοντέλα παρέμβασης στη βάση αντιλήψεων που είχαν σχέση είτε

15. Βλ. αναλυτικά *D. Garland*, *The criminal and his science. A critical account of the formation of criminology at the end of the nineteenth century*, *The British Journal of Criminology*, vol. F25, No 2, 1985, pp. 109-137 (112 επ.).

16. Πρβλ. την ανάλυση του *M. Foucault*, *Επιτήρηση και Τιμωρία, Η Γέννηση της Φυλακής, μετάφραση Κ. Χατζηδήμου - Ι. Ράλλη*, Αθήνα 1989.

17. Βλ. διεξοδικά *E. Goffman*, *Άσυλα. Δοκίμια για την κοινωνική κατάσταση των ασθενών του ψυχιατρείου και άλλων τροφίλων*, μετάφραση Ξ. Κομνηνός, Πρόλογος Γ. Αμπατζόγλου, εκδ. Ευρύαλος, Αθήνα 1994.

18. Βλ. *C. Lombroso*, *L' Uomo delinquent*, Milano 1876.

19. Πρβλ. *E. Ferri*, *Κοινωνιολογία του εγκλήματος*, μετάφραση Β. Δουρδούμα, εκδ. Νάρκισσος, Αθήνα 1925, ο οποίος υποστήριξε ότι το έγκλημα δεν είναι αποτέλεσμα ενός και μόνον αιτίου. Βλ. επίσης και *A. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου*, *Παραδόσεις Εγκληματολογίας*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1979, σελ. 41 επ.

με την ουσιαστική εξόντωσή του, είτε με την αναμόρφωσή του, είτε με την πρόληψη της εγκληματικής συμπεριφοράς²⁰.

Στο πεδίο της ανήλικης εγκληματικότητας, οι θετικιστικές αιτιοκρατικές προσεγγίσεις που επικράτησαν σε κάθε ιστορική συγκυρία, οδήγησαν στην εξατομίκευση της μεταχείρισης των ανηλίκων δραστών, στην λήψη «προνοιακών μέτρων», μεταβάλλοντας το τιμωρητικό μοντέλο της Κλασικής Σχολής σε «θεραπευτικό».

Η συμβολή, πάντως, της Ιταλικής Θετικής Σχολής στο πεδίο της αιτιολογίας του εγκλήματος ήταν ιδιαίτερη και αποτέλεσε την αφετηρία για προσεγγίσεις και ερμηνείες της εγκληματικής συμπεριφοράς, στο πλαίσιο των οποίων αναπτύχθηκαν οι οργανικές, οι ψυχολογικές, οι κοινωνιολογικές θεωρίες (ως μονοπαραγοντικές, που αποδίδουν δηλαδή το έγκλημα σε ενιαία/ομοιογενή αίτια), καθώς και οι πολυπαραγοντικές θεωρίες, οι οποίες δέχονται για την ερμηνεία της εγκληματικότητας την πολλαπλότητα των αιτιών. Περαιτέρω αναπτύχθηκαν από την δεκαετία του 1970 άλλες απόψεις, οι οποίες μετατόπισαν το ενδιαφέρον για την αιτιολογία του εγκλήματος που επικέντρωνε η θετικιστική εγκληματολογία, στην έρευνα και ανάλυση των διαδικασιών εγκληματοποίησης. Για όλες αυτά θα επιχειρήσουμε μια σύντομη περιγραφή, με ιδιαίτερες αναφορές στην εγκληματικότητα των ανηλίκων, στις ενότητες που ακολουθούν.

1.3. Οι οργανικές θεωρίες²¹

Οι οργανικές θεωρίες, σε γενικές γραμμές, απέδωσαν την εγκληματική συμπεριφορά σε οργανικές δυσλειτουργίες του ατόμου και στην κληρονομικότητα. Εγκαινιάστηκαν, όπως προαναφέρθηκε, από τον Cesare Lombroso²², ο οποίος συμπύκνωσε στη θεωρία του ότι η εγκληματική συμπεριφορά οφείλεται αμιγώς σε

20. Πρβλ. *D. Garland*, *The criminal and his science*, ό.π., σελ. 127.

21. Για τις οργανικές θεωρίες ευρύτερα βλ. διεξοδικά σε *Σ. Βιδάλη*, *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2013, σελ. 95 επ., *Σ. Αλεξιάδη*, *Εγκληματολογία*, Ε' έκδοση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 47 επ., *Χ. Δημόπουλου*, *Εισηγήσεις Εγκληματολογίας*, 2008, ό.π., σελ. 214 επ., *Κ. Δ. Σπινέλλη*, *Εγκληματολογία*, σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2005, σελ. 190 επ., *Α. Χάϊδου*, *Θετικιστική Εγκληματολογία. Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996, σελ. 21 επ., *Ι. Φαρσεδάκη*, *Η εγκληματολογική σκέψη. Από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*, τ. Α. εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1990, σελ. 231 επ. Για τις οργανικές θεωρίες στο πεδίο της ανήλικης εγκληματικότητας βλ. ειδικότερα *Μ. Γασπαρινάτου*, *Νεανική Παραβατικότητα & Αντεγκληματική Πολιτική*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020, ό.π., σελ. 55 επ., *Α. Χάϊδου*, *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές προσεγγίσεις, πρόληψη και κοινωνικός έλεγχος*, 2η έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2019, σελ. 8 επ., *Ν. Κουράκη*, *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων. Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Β' έκδοση, Αθήνα- Κομοτηνή 2013, σελ. 88 επ.

22. Βλ. αναλυτικά *Κ. Lombroso*, *Ο εγκληματίας άνθρωπος*, μετάφραση Μ. Άννινου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 2002, Εισαγωγή Γ. Πανούση. Βλ. επίσης *Γ. Ανδρούτσου*, *Οι πρωτοπόροι της ιατροδικαστικής ψυχιατρικής και εγκληματολογικής ανθρωπολογίας και η συμβολή του ψυχιάτρου Cesare Lombroso (1836-1909) στη θεμελίωσή τους*, σε *Εγκληματολογία: Περί-*

Βιολογικά αίτια και διατύπωσε την θέση για τον εκ γενετής εγκληματία: ο εγκληματίας είναι ένα ιδιαίτερο -αλλά πάντα κατώτερο- ανθρώπινο είδος, χωρίς ομαλή βιολογική εξέλιξη, συνεπώς το έγκλημα οφείλεται σε αταβισμό. Μάλιστα, ο Lombroso συνέδεσε την εκδήλωση της εγκληματικής συμπεριφοράς με βάση φυσικά/σωματικά χαρακτηριστικά, όπως λ.χ. το σχήμα του κρανίου, της μύτης, των ματιών, των χεριών, προσδιορίζοντας με τον τρόπο αυτό τον «τύπο» του ανθρωποκτόνου, του κλέφτη, του βιαστή κλπ.

Οι απόψεις για τη σχέση σωματικής κατασκευής και τέλεσης του εγκλήματος εξελίχθηκαν στη συνέχεια από τον Ernst Kretschmer²³, ο οποίος συνέδεσε το σωματότυπο του εγκληματία με συγκεκριμένες ψυχικές ασθένειες²⁴. Περαιτέρω, οι παραπάνω θέσεις βρέθηκαν σε άνθιση, όταν ενισχύθηκαν από δεδομένα που προέκυψαν από έρευνες σε δίδυμους αδελφούς²⁵, σε υιοθετημένα παιδιά²⁶, ή άλλες που διαπίστωναν την άμεση σχέση του εγκλήματος με χρωμοσωμικές²⁷ γενετικές ανωμαλίες και επιβεβαίωναν τις θέσεις για την άμεση σχέση των βιολογικών παραγόντων και της κληρονομικότητας με το έγκλημα.

Οι οργανικές θεωρίες αποτέλεσαν βασικό αγωγό της εγκληματολογική σκέψης της εποχής και στο πεδίο της αιτιολογίας της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Μάλιστα ο Lombroso αφιερώνει ιδιαίτερο κεφάλαιο στο έργο του για τους ανηλί-

Βλεπτον Αλεξίφωτον;, Τιμητικός Τόμος για τον Ομ. Καθηγητή Γ. Πανούση, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2020, σελ. 57 επ.

23. Στο έργο του *E. Kretschmer, Korperbau und Charakter*, Springer, Berlin 1921.
24. Όπως τον «ασθενικό και τον αθλητικό τύπο» που σχετίζονται με τη σχιζοφρένεια, τον «πυκνικό τύπο» που σχετίζεται με την μανιοκατάθλιψη. Αντίστοιχη ήταν και η έρευνα του Ernest Hooton, η οποία επιβεβαίωνε την σχέση σωματικής κατασκευής, ψυχικής ασθένειας και εγκληματικότητας και της βιολογικής κατωτερότητας των εγκληματιών. Βλ. αναλυτικά *Γ. Πανούση, Φυσιολογική*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1988, σελ. 120 επ.
25. Πρβλ. την έρευνα του Johannes Lange, τα αποτελέσματα της οποίας κατέληξαν ότι η εγκληματική συμπεριφορά είναι συχνότερη σε μονοζυγωτικούς παρά σε διζυγωτικούς δίδυμους αδελφούς, *J. Lange, Verbrechen als Schicksal: Studien an kriminellen Zwillingen*, Goerg Thieme, Leipzig 1929. Όμοια και σε άλλη έρευνα του Karl Otto Christiansen, στην οποία εμφανίζεται διπλάσιο ποσοστό εγκληματικότητας των μονοζυγωτικών έναντι των διζυγωτικών διδύμων, *K. Christiansen, A preliminary study and criminality among twins*, σε *S. Mednick / K. Christiansen (επιμέλεια), Biosocial Bases & Criminal Behavior*, Gardner Press, New York 1977, σελ. 89-108.
26. Πρβλ. την έρευνα των Barry Hutcsings και Sarnoff Mednick, αναφορικά με τη συσχέτιση της εγκληματικότητας του βιολογικού γονέα και του παιδιού, το οποίο έχει δοθεί για υιοθεσία σε μικρή ηλικία, *B. Hutcsings / S. Mednick, Criminality in adoptees and their adoptive and biological parents*, σε *S. Mednick/K. Cristiansen (επιμέλεια), Biosocial Bases of Criminal Behavior*, Garder Press, New York 1977, σελ. 127-141.
27. Πρβλ. την έρευνα της Patricia Jakobs το 1965, σε επικίνδυνους τροφίμους ιδρύματος υψίστης ασφαλείας στη Σκωτία, η οποία έδειξε χρωμοσωματική ανωμαλία στο 3,6% του δείγματος, ποσοστό ιδιαίτερα μεγάλο σε σχέση με αυτό που εμφανίζεται στο γενικό πληθυσμό.

κους²⁸, υποστηρίζοντας ότι η εγκληματική συμπεριφορά («ηθική φρενοβλάβεια»), η οποία έχει κληρονομηθεί, υφίσταται ήδη από την εμβρυακή ακόμα ηλικία και εξελίσσεται στην παιδική του ηλικία και στην ενήλικη ζωή του.

Εκτός από τον Lombroso, ο William Sheldon²⁹, στα πλαίσια της τυπολογίας των εγκληματιών με βάση τη σωματική τους κατασκευή, σε έρευνά του σε αναμορφωτήριο ανηλίκων (με ομάδα ελέγχου φοιτητές) καταλήγει ότι οι μυώδεις και αθλητικοί ανήλικοι (μεσόμορφοι) αποτελούν τον «τύπο» που έχει περισσότερες πιθανότητες να εγκληματήσει από τους λοιπούς «τύπους» ανηλίκων (όπως είναι οι ευτραφείς/ενδόμορφοι και οι λεπτοί/εξώμορφοι ανήλικοι). Άλλες έρευνες, όπως αυτές που διενεργήθηκαν από τον Richard Dugdale, επεξεύειαν την κληρονομικότητα, πέρα από το βιολογικό, στο επίπεδο των επίκτητων χαρακτηριστικών, δηλαδή αυτών που αποκτώνται κατά την κοινωνικοποίηση του ατόμου.

1.4. Οι ψυχολογικές και ψυχαναλυτικές θεωρίες³⁰

Οι ψυχολογικές θεωρίες προσεγγίζουν την έρευνα για την διαμόρφωση της αντικοινωνικής προσωπικότητας και το πέρασμα στην εγκληματική πράξη υπό το πρίσμα ψυχολογικών και ψυχαναλυτικών αρχών. Στο πλαίσιο των ψυχολογικών θεωριών αναπτύχθηκαν, μεταξύ άλλων, οι θεωρίες της μειωμένης διανοητικής ικανότητας, οι ψυχαναλυτικές και συμπεριφορικές θεωρίες.

Οι έρευνες των Richard Dugdale και Henry Goddard, με αντικείμενο μελέτης τα «γενεαλογικά δέντρα» εγκληματιών³¹, σε άτομα που πάσχουν από (ανίατη) νοητική στέρηση³², με σαφή επίδραση από τις βιολογικές προσεγγίσεις (τις οποίες ουσιαστικά ενστερνίστηκαν και εξέλιξαν), κατέτειναν στην άμεση σύνδεση της

28. Βλ. αναλυτικά *C. Lombroso*, *Ο εγκληματίας άνθρωπος*, μετάφραση Μ. Άννινου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 2002, σελ. 121 επ.

29. Βλ. *W. Sheldon*, *Varieties of Delinquent Youth*, Harper, New York, London 1949.

30. Για τις ψυχολογικές θεωρίες ευρύτερα βλ. διεξοδικά *Σ. Αλεξιάδη*, *Εγκληματολογία*, 2011, ό.π., σελ. 57 επ., *Χ. Δημόπουλου*, *Εισηγήσεις Εγκληματολογίας*, 2008, ό.π., σελ. 220 επ., *Κ. Δ. Σπινέλλη*, *Εγκληματολογία, σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, ό.π., 2005, σελ. 203 επ., *Α. Χάϊδου*, *Θετικιστική Εγκληματολογία*, 1996, ό.π., σελ. 95 επ., *Σ. Αλεξιάδη*, *Οι διανοητικώς καθυστερημένοι εγκληματίες*, Θεσσαλονίκη 1971. Για τις ψυχολογικές θεωρίες στο πεδίο της ανήλικης εγκληματικότητας βλ. ειδικότερα *Μ. Γασπαρινάτου*, *Νεανική Παραβατικότητα*, 2020, ό.π., σελ. 72 επ., *Α. Χάϊδου*, *Εγκληματοτικότητα Ανηλίκων*, 2019, ό.π., σελ. 15 επ., *Ν. Κουράκη*, *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων*, 2013, ό.π., σελ. 102 επ.

31. Πρβλ. την έρευνα του Richard Dugdale, που αναφερόταν στο γενεαλογικό δένδρο της ολιγοφρενούς κρατουμένης Ada Jukes και διαπίστωσε σε δείγμα 709 συγγενών της ότι η πλειοψηφία τους είχε «προβληματικά» χαρακτηριστικά, καθώς οι 140 είχαν καταδικαστεί για κάποιο έγκλημα, 50 γυναίκες ήταν πόρνες, μεγάλος αριθμός τους ήταν τρόφιμοι πτωχοκομείου κλπ (γνωστό ως γενεαλογικό δένδρο «The Jukes»), *R. Dugdale*, *The Jukes: A Study in Crime. Pauperism and heredity*, Putham, New York 1877.

32. Πρβλ. την έρευνα του Henry Goddard, που αναφερόταν στο γενεαλογικό δένδρο του τροφίμου με νοητική στέρηση Kallikak και διαπίστωσε σε δείγμα 480 ότι η πλειοψηφία τους είχε «προβληματικά» χαρακτηριστικά, οι 143 ήταν διανοητικά καθυστερημένοι και

εγκληματικότητας με τη μειωμένη διανοητική ικανότητα και την κληρονομικότητα της νοητικής στέρησης. Στο πλαίσιο αυτό -και για τις ανάγκες μέτρησης της διανοητικής ικανότητας- αναπτύχθηκαν οι κλίμακες Binet-Simon και Wechsler, γνωστές και ως δείκτες νοημοσύνης. Περαιτέρω, προσδιορίστηκαν ως «κλίμακες» της νοητικής στέρησης η ιδιωτεία (νοημοσύνη παιδιού 1-3 ετών), η ηλιθιότητα (νοημοσύνη παιδιού 3-6 ετών), και η μικρόνοια (νοημοσύνη παιδιού 6-12 ετών)³³.

Για τις ψυχαναλυτικές θεωρίες καθοριστική ήταν η συμβολή του Sigmund Freud³⁴. Η γνωστή φροϋδική τριμερής διάκριση της ανθρώπινης ψυχής αναλύεται στο «Εγώ», το «Υπερεγώ» και το «Εκείνο», από τα οποία τα δύο πρώτα λειτουργούν σε όλα τα επίπεδα του συνειδητού, ενώ το «Εκείνο» αποκλειστικά στο ασυνείδητο επίπεδο. Έμφαση δόθηκε στη μελέτη του ασυνείδητου, το οποίο περιλαμβάνει όλες τις εννομήσεις του ανθρώπου από τη γέννησή του, καθώς και κάθε απωθημένο του και λειτουργεί αποκλειστικά στη βάση της άμεσης (και ανεξάρτητα από το εφικτό) εκπλήρωσης των επιθυμιών, αγνοώντας κάθε έννοια αντικειμενικής πραγματικότητας. Για την προσαρμογή στην αντικειμενική πραγματικότητα η υλοποίηση των επιθυμιών του «Εκείνο» πραγματοποιείται μέσω του «Εγώ». Επίσης, το «Υπερεγώ» αποτελεί το ηθικό μέρος του ψυχισμού, το ιδεώδες, μολυσμένο από τις παραδοσιακές αξίες κάθε κοινωνίας που ενσωματώνονται στη συνείδηση κάθε ατόμου από τη γέννησή του. Η συγκρουσιακή, λοιπόν, σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των τριών μερών για την επιλογή υπακοής ή μη σε ένα κανόνα, αποτελεί τη βάση για το πέρασμα στο έγκλημα: η τέλεση του εγκλήματος, ως προϊόν της παραπάνω σύγκρουσης προκύπτει όταν δεν μπορεί το «Υπερεγώ» να ελέγξει το «Εκείνο» που δρα με βάση το ένστικτο, μέσω του «Εγώ», ενώ ο έλεγχος των παρορμήσεων οδηγεί το άτομο σε ισορροπία. Για τις ψυχαναλυτικές θέσεις κεντρικό ρόλο διαδραματίζει η παιδική ηλικία του ατόμου, κατά την οποία διάφορες παρορμήσεις και επιθυμίες (με προνομιακή έμφαση στο πεδίο της γενετήσιας σφαίρας - libido) παραμένουν ως παραστάσεις στο ασυνείδητο.

Τομή σε σχέση με τις οργανικές θεωρίες αποτέλεσε η θέση των ψυχαναλυτικών θεωριών ότι ικανός να εγκληματήσει είναι ο κάθε άνθρωπος, εφόσον συντρέξουν ορισμένες προϋποθέσεις. Στο πλαίσιο αυτό, οι απόψεις αυτές προβαίνουν σε διάκριση μεταξύ «περιστασιακών» (τέλεση εγκλήματος υπό ορισμένες μόνο συνθήκες) και «χρονίων» εγκληματιών. Οι χρόνιοι, περαιτέρω, διακρίνονται σε ομαλούς (προσαρμοσμένους κοινωνικά, οι οποίοι ταυτοποιούνται με εγκληματι-

μόλις 46 είχαν ομαλή νοητική ανάπτυξη, *H. Goddard, The Kallikak family. A Study in the Heredity of Feeble - Mindedness*, Macmillan, New York 1912.

33. Στη συνέχεια, ο William Stern, το 1912, προσδιόρισε ένα μαθηματικό τύπο για την εξεύρεση του δείκτη νοημοσύνης (Intelligence Quotient, IQ), ο οποίος προκύπτει από τον πολλαπλασιασμό της νοητικής ηλικίας προς 100, διαιρούμενος με την χρονική ηλικία, υποστηρίζοντας ότι ο συντελεστής θα πρέπει να ισούται με το 100 στις περιπτώσεις των ομαλά ανεπτυγμένων ατόμων. Εάν ο συντελεστής ισούται από 30 έως 50 πρόκειται για βαριά μικρόνοια, έως 85 για μέτρια μικρόνοια, και έως 99 για υποφυσιολογική κατάσταση.

34. Βλ. αναλυτικά *S. Freud, Εισαγωγή στην ψυχανάλυση, μετάφραση Λ. Αναγνώστου*, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα 2014.

ISBN: 978-960-654-149-0

18039